

Loch Gergely

„NYOMD MEG A GOMBOT”

Egy százéves magyar mém*

I. Bevezetés

Németország 1920-as tánczenei kottakínálatában magyar újdonság jelent meg: a *Tip-Top – Modernes Tanz-Album*.¹ Ezzel a kiadvánnyal mutatkozott be az Alberti Verlag, a budapesti Rózsavölgyi kiadó berlini fiókvállalata, melyet ebben az évben jegyeztetett be Alberti Victor, a Rózsavölgyi egyik vezetője.² A tizennyolc táncdarabot kétkezes zongoraletétben tartalmazó gyűjtemény magyar vonatkozásai nem voltak szembeötlők, azokra a kiadvány semmilyen módon nem hívta fel a figyelmet. A kiadó, illetve a gyűjtemény szerkesztő-zeneszerzője, Rozsnyai Sándor a címadással inkább az album funkciójának nemzetköziségét igyekezett hangsúlyozni, nyilvánvaló kereskedelmi megfontolásból.

Rózsnayai a táncdarabok többségében magyar operettszámokat – Lehár, Kálmán, Szirmai és Jacobi szerzeményeit –, illetve Zerkovitz-slágereket hasznosított

* A Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság „Zene és politika” címmel rendezett konferenciáján a Zenetudományi Intézet Bartók termében 2019. október 11-én elhangzott előadás bővített változata. A szerző köszönetet mond Tari Lujzának a népdaltipológiai útmutatásáért, Szabó Ferenc Jánosnak a Rózsavölgyi kiadó történetével kapcsolatos értékes megjegyzéséért és Fedoszov Olegnek a frazeológiai kiegészítésért.

1 Alexander Rozsnyai (arr.): *Tip-Top. Modernes Tanz-Album*. Berlin–Leipzig–Budapest: Alberti Musikverlag (vornals Rózsavölgyi & Co.), 1919. A kiadvány skandináviai terjesztéséről a címlap szerint a koppenhágai Hansen kiadó gondoskodott.

2 „1919. november elején Alberti Victor egyik értekezletünkön javasolta: ’mivel távolléte alatt bezonyítottuk, hogy nélküle is ellátjuk a cég jó vezetését’ – ő kiutazik Berlinbe azzal a szándékkal, hogy a cég külföldi tevékenységét megindítsa. Javaslatával mindannyian egyetértettünk, s ő ennek eredményeként 1920 január havában bejegyeztette Berlinben az Alberti Verlag zeneműkiadó vállalatot. Működését először hónaposszobájának íróasztala mellett kezdte meg. Az induláshoz szükséges kiadványokat a Rózsavölgyi cég könnyű- és komolyzenei kiadványaiból válogattuk ki, alapos megfontolás után.” Alberti Rezső: „A Rózsavölgyi és Társa cég története 1908-tól 1949-ig”. In: Bónis Ferenc (szerk.): *Magyar zenetörténeti tanulmányok Mosonyi Mihály és Bartók Béla emlékére*. Budapest: Zeneműkiadó, 1973, 194.

A németországi kottapiac újdonságait bemutató *Musikalisch-literarischer Monatsbericht* már 1919 decemberében feltüntette az albumot, de az Alberti Musikverlagtól ekkor még egyetlen más kiadványt sem említett, későbbi évfolyamaival ellentétben. Ennek alapján feltételezem, hogy a táncgyűjteményt a német piacon tett legelső lépésnek szánták. Ld. *Musikalisch-literarischer Monatsbericht* XCI/12. (1919. december), 158.

újra, többnyire a darabok triójaként. A főrészek néhány kivétellel Rozsnyai saját munkái lehetnek, szerzőként túlnyomórészt mégis az átvett vokális művek népszerű komponistáinak nevét tüntette fel, magára csupán az „arr[angiert] von A[lexander] Rozsnyai” kiegészítéssel utalva. A külföldi közönség számára semmitmondó magyar címeket fantázianevekre, egyebek közt budapesti szállodanevekre cserélte. Egy tangót *Royal*nak, egy *ragtime*-ot *Dunapalotának*, két *one step*et pedig *Astoriának*, illetve *Adriatic*nek nevezett el – az utóbbival talán a néhány évvel korábban bezárt Adria szállóra utalva.

A d-moll hangnemű *Dunapalota ragtime* a gyűjtemény talányos kakukktojása. Ez az egyetlen darab, mely fölött nincsen zeneszerző feltüntetve, pedig ebben is található feldolgozás, mint azt az „arr. von A. Rozsnyai” felirat is sugallja. A kölcsöndallam, melyre a *maggiore* trió épül – és melyből a bevezetés is származik –, a többi táncdarabban feldolgozott számokkal szemben furcsa módon mindössze nyolcütemes, és szokatlanul szögletes hang- és motívumismétlésekből áll. A harmadik skálafokon végződik, mintha egy periódus előtagja volna, azonban nem tartozik hozzá utótag:

1. kotta. A Dunapalota ragtime kölcsöndallama

Rozsnyai, hogy megtörje a négyszeri ismétlés egyhangúságát, a trió elején a basszusba, a végén pedig a felső szólamba helyezi a dallamot, s e kétféle elhangzás között néhány ütemre D-dúrból a lehető legtávolabbi hangnembe, a kvintkörön átellenes f-mollba ugrik, és oktávkánonban szerepelteti a dallam első felét. A befejeződni és továbbfejlődni egyaránt képtelen téma negyedszeri elhangzása után végül a d-moll *da capó*t előkészítő átvezetés következik, s a *ragtime* visszatérése elvonja a figyelmet a trión belüli lezáratlanság problémájáról.

A *Dunapalotát* az album minden más darabjával ellentétben exkluzív kapcsolat fűzi Magyarországhoz: a kölcsöndallam szerepeltetésének voltaképpen motivációja a külföldi közönség előtt szükségképpen rejtve maradt. A trió hallatán Rozsnyai magyar kortársainak viszont – és csak nekik – azonnal eszébe jutott a furcsa kis dallamhoz tartozó szöveg: „Nyomd meg a gombot! Tudod, mit ígértél, amikor a kútnál vizet merítettél.” Am a dal számukra sem volt kevésbé talányos, mint a mai hallgató számára: Honnan származik? Mit jelent a szövege? És legfőképpen: mi az oka annak, hogy éneklése 1917-ben járványként söpört végig a magyar társadalmon?

Tanulmányomban ezekre a kérdésekre keresek választ, elsősorban a korabeli sajtóra és a huszadik század második feléből származó népzenei gyűjtésekre támaszkodva. A jelenség és a rá adott kortárs reflexiók értelmezéséhez végül kísérletet teszek a *mém* fogalmának hasznosítására, mind a Richard Dawkins 1976-os felvetése nyomán használt elsődleges, mind a digitális tömegkultúrában kialakult másodlagos értelemben. A bemutatott dokumentumok egy része fényt derít a liba-

combot ígérő, ma is közhírt mondóka eredetére is, illetve részben új megvilágításba helyez egy mára kiveszett szófordulatot, a *megnyomja a gombot* frazémát.

II. Egy járvány emlékei

A járványszerű jelenségről adott legszebb beszámoló Szép Ernő *Nyommegagombot* című, az *Estben*, 1917 decemberében megjelent tárcája, melyet teljes terjedelmében, az eredeti helyesírás megtartásával közlök, utolsó néhány mondatát a tanulmány egy későbbi pontjára tartogatva:

Nyommegagombot. Tudom én hogy ez az úgynevezett helyesírással leírva azt teszi hogy nyomd meg a gombot. De kiadom úgy a hogy a fülembé hozzák az eleven torkok, a melyek a nótát nem igen szokták helyesírással énekelni. Záróra után a vaksi körúton lógnak tova hármán egymás mellett szabadságos kis tiszték, ha elmegy mellettök egy szível-szorulással életükre eszmélvén, hallod hogy valami gyerekesen duhaj tempóban skandálják: nyommegagombottudodmitigértél. Nem is tudnád ha – magyarul nem tudnál, hogy hol végződik ebben egy szó s hol kezdődik a másik szó. Valami gimnáziumi hangulatot érzel friss ajkaikról, mintha jókedvükben, magánszorgalomból tanulnának egy hexameter, még benned van az érzék hogy kivegyed a daktilusok közt a caesurákat. Nyommegagombott udodmiti gértél. Azután a hídon hallod éjfélután mikor a Budára vánszorgó konflisban két éjfélélőtti lump nyújtogatja barátságosan a karját, az egyik Bécs felé, a másik Orsova felé, hogy nyommegagombot, no de nyommegagombot. Azután azt a bizonyos elcsépelte inasgyereket hallod reggel mikor viszi hazafelé a talpdarabokkal meggyógyított cipőt, hogy egymagában, a cipőtlen kezét a nadrágzsebbe eresztve, a menekülőkel megrakott villamosokra s az üres kirakatokra nézegetve jobbra-balra s előre, a munkás jövőjébe vidor és kihívó pillantást vetve füttyüli vagy énekel a járókelők közt: nyommegagombot tudodmitigértél. Azután a villamoson hallod mikor áll a kocsis nem akar a helyéből elmozdulni, hogy elől a vezető körül vagy hátul a kalauzné körül kitör az összeszorított emberek közt a kedély és kurjongatnak és nyerítenek és macskahangot utánozva adják ott valakinek azt a nem komolyan gondolt tanácsot hogy: nyommegagombot! nyommegagombot!

Egyszóval vagy nem tudom hány szóval, ez most napjainkban Budapest öröme, hecce, szellemessége, ez a Nyommegagombot kezdetű dal. Mikor először hallottam nem vettem ki hogy ez nóta. Ki is ment a fejemből. Egyszer csak az egész várost hallom visszhangozni tőle. Milyen meglepetés, milyen sértés. Az ember begombolt szájjal adja magát oda egy kísérteti koncertnek, a mit játszik az ember lelkének sötét orchesterében a háború. És az ember felfigyel és lám, a kornak dala van és én nem is tudok róla. Azt hallottam a fronton született ez a nóta s ide hozták dajkaságba Pestre az orfeumba. Én még csak az utcán hallottam. Vettem a Kerepesi-úton egy legújabb dalos füzetet ötven fillérért egy fiatal bolsevikitől a ki azelőtt bajuszkötőt árult a Kerepesi-úton és azt énekelte: csak husz fillér a valódi nincsen párja. Most azt énekl: nyommegagombot és az összes legújabb slágerek ötven fillér. Elolvastam a nyommegagombotot és az összes legújabb slágereket ötven fillérért. Kétféle szövegét is olvastam a nyommegagombotnak a legújabb dalosfüzetben ötven fillérért. Két szerző dolgozta fel vállvetve, szoros fegyverbarátságban a nyommegagombot alapötletét. [...]³

3 (sz. e.) [Szép Ernő]: „Nyommegagombot”, *Az Est* VIII/301. (1917. december 7.), 4.

A Szép Ernő említette két szerző közül az egyik Balassa Emil, az általa írt szöveget Grósz Alfréd zenésítette meg. A Zipser és Könignél 1917-ben megjelent kuplójuk,⁴ mely maga is a *Nyomd meg a gombot* címet viseli (1. ábra), jól érzékelteti a dal talányosságát. A háromszor felhangzó refrén nagy részét maga a címadó zenei „vírus” szolgáltatja – Grósz négy negyedben kottázta –, annak eredeti szövegét (2. kotta, 1–4. ütem) csak a dallam ismétlésekor váltja fel Balassa saját reflexiója (az 5. ütemtől). A szám tehát nemcsak reflektál a témául választott jelenségre, hanem a saját keretei között hűen reprodukálja is azt. A kuplét Hollós Terus adta elő a Fővárosi Orfeum 1917. novemberi műsorában, a Színházi Élet kritikusa szerint „kedves közvetlenséggel, komikus kétségbeeséssel”:⁵

1. Hogy kiléptem az utcára, csaknem hanyatt estem,
Nem tudtam, hogy Mucsán vagyok, avagy Budapesten.
Akiel csak szóba álltam, dalra állt az ajka,
És valami hülyeséget gurgulázott rajta.
Míntha minden emberben egy grammofonka volna,
S minden ember gyomrában a grammofon dalolna,
Ezt dalolja a bankfiu, a fűszeres, boltos,
Cigány, pincér, sőt miniszter, sőt a bájos Csontos.
Mindenki csak ezt dudálja, heje-haja-hujja,
Őszi szél a fák között is folyton csak ezt fujja,
Ha megmondják mérhetetlen jót is tesznek vélem,
Mondják meg, óh mondják meg, hogy mit jelent ez, kérem.

Refrén (2. kotta)

2. Megnyomtam már tizenhatszor a kabátom gombját,
De nem tudom kitalálni, hogy ezt miért mondják,
Lehet, hogy egy operettben Király Ernő zengte,
Nem emlékszem, meglehet, hogy Kerenszky üzente.
Aki irta, bizonyára a faluban él ő,
Mert nem láthat Pesten kutat se halott, se élő,
Ellenben van egy, mit benne abszolút nem értek,
Mi lehet az, amit ott a kut mellett ígértek?
Mindezekre válaszokat nem ad nekem egy sem,
Nem ad sajnós még a szerkesztői üzenet sem,
Ez a dal az agyvelőmet szinte már előnti,
S álmomban a könyökömön bögve-búgva jön ki:

Refrén

3. Pályázatot is irt már ki a Színházi Élet,
Ki e kérdést megfejti, az ezer évig élhet,
E probléma annyi gondot a fejemre rányom,
De mit nyomjak, hogyha éppen nincs gomb a ruhámon?

4 Grósz Alfréd–Balassa Emil: *Nyomd meg a gombot*. Budapest–Leipzig: Zipser & König, 1917 (Z. & K. 659).

5 [s. n.]: „Béke a Fővárosi Orfeumban”, *Színházi Élet* VI/50. (1917. december 8.), 27. A beszámoló szerint a dal a műsoron „?” címmel szerepelt.

Ennyi gombtól már a fejem össze van keverve,
 Befeküdtem egy konflisba, megyek a Schwarzerbe,
 Talán ott majd elsímítják agyamban e gondot,
 S a kocsis is azt dalolta, nyomjam meg a gombot.
 A Schwarzernek kapujában rögvest megállottam,
 Bezörgettem a kis kapun rémes izgatottan,
 Löktem, rugtam, ámde kaput senki nem nyitott ki,
 Ellenben a portás hangja imígy vonyított ki:

Refrén

REFRAIN.
lassabban.

Nyomd meg a gom-bot 'sz tu-dod mit i-gér-tél A-mi-kor a kut-nál vi-zet mo-ri-tet-tél

Nyomd meg a goni-bot, vagy ta-lán megmon-dod, Ki vagy nyá-jas szer-ző, a-ki i-lyet szer-ző,

S mi-nek is van ez a dal a vi-lá-gon?

Dal Segno.
Fine.

Z. a. K. ***

2. kotta. Grósz Alfréd és Balassa Emil Nyomd meg a gombot című kuplójának refrénje

A gombbal kapcsolatos értetlenkedés abból származik, hogy a talányos dal első mondata egy újszülött frazéma, mely a köznyelvbe ekkor még nem került át. A *nyomd meg a gombot* szófordulatot Velledits Lajos a diáknyelv részeként írta le először 1917-ben, 'láss hozzá! szorítsd! [igyekezz!]' értelemben.⁶ O. Nagy Gábor

6 Velledits Lajos: „A magyar titkos nyelvek” *Magyar Nyelv* XIII (1917): 59–61. Ide: 61.

1. kép. Grosz Alfréd és Balassa Emil Nyomd meg a gombot című kuplójának címlapja

azonban felhívja rá a figyelmet, hogy „a pesti diáknyelv csak mint minden argószerű újdonságra éhes csoportnyelv fogadta magába ezt a kifejezést”, mely valójában a katonargóból származik.⁷ A katonák nyelvéből az első adatot Rexa Dezső publikálta 1919-ben: „Megnyomja a gombot. Ezt akkor mondják, amikor valami nagyon erősen megindul. Nagy pergőtűzben mondja: – No a muszka ma megint megnyomja a gombot.”⁸ O. Nagy szerint Rexa példája egyszerre szemlélteti a kifejezés átvitt, szólásszerű értelmét, és annak eredeti, szó szerinti értelmét is, mely szerint a gomb nem más, mint a géppuska tüzelésre használt alkatrésze.

7 O. Nagy Gábor: *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. Budapest: Akkord, 92005, 155–156.

8 Rexa Dezső: „Népnyelv”. *Magyar Nyelv* XV. (1919), 43–45. Ide: 45.

III. Övön aluli rétegek

A Szép Ernő említette két szerző közül a másik Weiner István. Az ő tollából végül nem is csak egy, hanem két további *Nyomd meg a gombot* című kuplé szövege és zenéje származott. Az egyiket a Royal Orfeum művésznőjének, Solti Herminnek írta 1917-ben,⁹ a másikat Steinhardt Géza számára, talán a Kis Komédia egy 1918-as műsorához.¹⁰ Az előbbi kottaként, az utóbbi hanglemezen jelent meg. A Weiner-féle két változat refrénjének zenéje majdnem teljesen azonos, a verseké azonban egészen más.

Míg a Grósz-Balassa-kuplé kiadása *népdalként* azonosítja a címadó dalt, Weiner *bakanótának* nevezi a kottacímlapon. Ez utóbbi szabatosabb: több forrás állítja, hogy a dal a világháborúban részt vevő katonák közvetítésével terjedt el.¹¹ Míg Grósz változatlanul megismételte a nyitott végű dallamot, és a lassú csárdások stílusát idéző todalékkal kerekítette le a refrént (2. *kotta*), Weiner másképpen oldotta meg a hozott anyag által támasztott zenei problémát: utótagot komponált, mellyel a kölcsöndallamot mint előtagot értelmes periódussá egészítette ki:

Nyomd meg a gom-bot! Tu-dod, mit í-gér-tél, a-mi-kor te en-gem fe-le-sé-gül kér-tél.
Nyomd meg a gom-bot! Tu-dod, mit í-gér-tél, a-mi-kor én-tő-lem kü-lön-szo-bát kér-tél.

I V⁷ I

Nyomd meg a gom-bot, é-des-szi-ve-m má-ris, fé-lek, hogy te nem vagy e-lég mu-zi-ká-lis.
Nyomd meg a gom-bot, de-szor-gal-ma-sab-ban, kü-lön-ben a szom-széd he-lyet-te-sít ab-ban.

I I md⁷ IV IV szük⁷ I⁴ V⁷ I

3. kotta. Weiner István *Nyomd meg a gombot* című kupléjának refrénje két változatban, egy-egy jellemző példával az ismétlésenként változó refrénszövegből. (Fölfelé húzott szárazak és fölső szövegsor: Solti-változat; lefelé húzott szárazak és alsó szövegsor: Steinhardt-változat)

9 Weiner István: *Nyomd meg a gombot*. Budapest: Rózsavölgyi, 1917.

10 Weiner István: *Nyomd meg a gombot*. Ea.: Steinhardt Géza [és ismeretlen cigányzenekar]. [S. 1.]: Favorite Record, [1918 k.] 1-27834 (Favorite Record). 15999. Kiss Gábor Zoltán gyűjteményéből. Steinhardt Géza 1917-ben bevonult katonának, a Kis Komédiát a háború végén, 1918 őszén alapította Rott Sándorral társulva. Ld. Alpár Ágnes: *A fővárosi kabarék műsora, 1901–1944*. Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1978, 231.

11 A dal katonák közötti életéről a *Szeged és Vidéke* 1918-as beszámolója alapján alkothatunk képet: „Látam már katonákat katonazenével, virággal sapkájukon masírozni, nem hinném azonban, hogy sok ember állíthatja magáról, hogy olyat látott, amit én tegnap délután az Attila-utcában. [...] [E]löl egy egyéves önkéntes jött, nagyokat, szabályosakat lépegetve és a zene taktusai szerint ingatta a fejét. Amikor a zene a „nyomd meg a gombot”, Cavaradoni nagy áriáját játszotta, kétszer előre lökte a fejét, kétszer hátra. Nyilván azt akarta mondani, hogy kétszer nyomják meg a gombot. Az önkéntes után vagy tíz sor baka jött nagyokat dobbatva, fegyvertelenül, piszkosan, a jó ég tudhatja, honnan jöttek. Roppant tetszett nekik a muzsika, szemmel láthatólag jobb kedvvel masíroztak. A bakák után jött a banda. [...] A banda után következett még vagy 30 sor katona, ezek jórészt énekeltek, sőt az utolsó sor, összefogózva, táncolva követte az armádia eme mulatós szakaszát. Roppant bájos látvány volt, mindenki sajnálhatja, aki nem látta.” Ld. –de.–: „Szegedi megfigyelések”, *Szeged és Vidéke* XVII/145. (1918. július 5.), 2.

Weinernek Balassával ellentétben nem voltak kétségei a kútnál tett ígéret tartalma és a gombnyomás jelentése felől. Értelmezése a kuplé mindkét verziójában azonos: a műfaj egyik típusfigurája, a túltengő szexualitású feleség szólítja fel férjét a gomb szorgalmasabb nyomkodására. Lehet, hogy Weinert csak az vezette erre az értelmezésre, hogy – mint több más kupléja tanúsítja – bármit képes és hajlamos volt pajzán allegóriává változtatni.¹² Ám az is lehet, hogy tudomása volt a dal illetlen folytatásáról, melyről a Zenetudományi Intézet népzenei gyűjteményében két adat is tanúskodik.

Mindkét adat jóval későbbi, mégis feltételezem, hogy a folytatás már 1917 előtt létezett, mert ez kézenfekvő magyarázatot ad a fentiekben megismert dallamalak lezáratlanságára, illetve a dal népszerűségére a katonák között. A Forrás Kör 1970-es évek elején készült magnetofonfelvételén nemcsak a kárpátaljai Nevetlenfalu hetvenhét éves lakosa, Ilku Péter éneke hallatszik – az előadás kezdetén intonáció- és memóriaproblémákkal –, de zavarba jött feleségének tréfás rosszallása is – „Apu-kám...!” –, mikor az ének a szöveg kritikus pontjához ér (4. kotta).

A másik adatot Olsvai Imre gyűjtötte 1960-ban Zala megyében.¹³ A *Nyomd meg a gombot* Olsvai támlapján középső dallamként szerepel egy háromtagú füzében, melyben a csúnya szó kimondását elkerülő harmadik dal szintén a *Piros alma csüng az ágon*, az első dal pedig leplezetlenül trágár szövegű. Ilyen szövegekörnyezetben a szubtextus részének látszik János evangéliuma negyedik részében (5–28.) a Jákob kútjánál vizet merítő samaritánus asszony párbeszéde a Mesterrel, különös tekintettel arra, hogy az exegetikus hagyomány ennek a nőnek laza erkölcsöket tulajdonít, illetve arra, hogy a magyar frazeológia több biblikus utalást tartalmazó blaszfémikus szófordulatot is számon tart.¹⁴

A dal szűkebb közegében az illetlen konnotáció a folytatás nélkül is felidéződhetett, ezért azt nem volt szükséges elénekelni, nyilvánosan pedig bizonyosan nem is lehetett. Ez a zenei formán nem rontott – hiszen, mint láttuk, a dal a folytatásban sem ér szabályosan véget –, az éneklés élményét pedig még fokozhatta is, mivel az elhallgatás az éneklőket beavatottak titkos közösségévé változtatta.

Az elhallgatással magyarázható, hogy a körülötte 1917-ben kialakult tömeges városi folklórjelenség számtalan korabeli említése között egy sem szól a dal szemérmetlen jellegéről. A szabadkai rendőrségi betiltását kommentáló szatmárnémeti újságíró fölveti ugyan az ilyen értelmű olvasat lehetőségét, de csak azért, hogy egyúttal el is vesse azt:

Ha az ember este kávéházba vagy vendéglőbe megy, vagy akár mellettük halad el, okvetlenül találkozik a „Nyomd meg a gombot” című kedves dalocskával. S hirtelen morózussá

12 Weiner István további méltatását ld. itt: Loch Gergely: „’A szeretóm egy szerecsen’. Adatok egy kuplé történetéhez”. In: Ignác Ádám (szerk.): *Műfajok, stílusok, szubkulturák. Tanulmányok a magyar populáris zenéről*. Budapest: Rózsavölgyi, 2015, 9–27.

13 „Mikor az Uriste’ embert teremtett...”, Gyurgyó György (sz. 1901), Muraszemenye (Zala), gy. és lej. Olsvai Imre, 1960. október 28. A Zenetudományi Intézet népzenei típusrendje, 16.272.0/1/d típus.

14 Zsupos Zoltán: *Gömöri káromkodások könyve*. Rimaszombat: Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület, 2010.

$\text{♩} = 120$

Nyomd meg a gom - bot, tu - dod mit í - gér - tél, a - mi - kor a kút - nál vi - zet me - rí - tet - tél!

Hajtsd fel a szok - nyád, mu - tasd meg a

$\text{♩} = 100$

Pi - ros al - ma csüng a csüng az á - gon, én meg a ró - zám - mal ját - szom,

o - lyan é - des volt a csók - ja, mint - ha csu - pa - csu - pa cu - kor vó - na.

4. kotta. A Nyomd meg a gombot egyetlen folytatása¹⁵

válik a nyugodt kedve. Ha társaságban ül, akkor meg mindig akad egy szellemes, aki a „Nyomd meg a gombot” minden gondolatbeli kapcsolat nélkül idézi csak úgy, valami belső kényszer ösztönzésére. Ez pedig egy kis elmedefektus jele. A szabadkai újság nem írja, hogy a rendőrség milyen indokolással hozta tiltó végzését. Lehet, hogy valami erkölcsstelenséget szimatol a dalocskában, noha nem is erkölcstelen. Csupán – buta.¹⁶

Tilalomra utal a *Pápai Közlöny* tréfás rövidhíre is: „Az hírlík, hogy Pápán a cigányzenészeknek a ’nyomd meg a gombot’ nem szabad a hegedűn megnyomni.”¹⁷ Lehet, hogy a hatóság tudott az egyetlen folytatásról, de a tilalomra elegendő magyarázatot ad az is, hogy a tömegjelenség kényszerneurotikus tüneteket kezdett produkálni, ami konfliktusokat szülhetett a zenés vendéglátóhelyeken.

Dóczy Pál 1910-es születésű erdélyi belgyógyász professzor magától értődő dologként írt a dal övön aluli jelentésrétegéről egy 1979-es sajtóvitában, szavait Gellért Sándor költőhöz címezve:

Valahol megírhatnád, kedves G. S., egykoron némi kultúrtörténeti értéke is lehet, hogy a húszas évek elején, mikor még alapos latintanítás folyt a középiskolákban, egy-egy „üldözött” pajkos szöveget deákul énekeltünk el, hogy tudálékosan elrejtjük pl. az alábbi, félre nem érthető császbavakat: Nyomd meg a gombot, / Tudod mit ígértél, / Amikor a kút-nál / Vízet merítettél.¹⁸

15 Ilku Péter (77 éves [sz. 1900 k.]) [a név és életkor a szalag B oldalán hangzik el], Nevetlenfalu (Kárpátalja, Nagyszőlősi járás), gy. a Forrás Kör, 1970-es évek eleje [a szalag korábbi dátumbemondásai alapján], lej. Loch Gergely. Tonus finalis = Asz. A Zenetudományi Intézet népzenei magnetofonszalag-gyűjteménye, ZTI Mg. 04911A, 46'49"–47'23".

16 [s. n.]: „Ne nyomd már meg a gombot”, *Szatmári Újság* II/25. (1918. január 29.), 3–4.

17 [s. n.]: „Az hírlík...”, *Pápai Közlöny* XXVIII/8. (1918. február 24.), 2.

18 Dóczy Pál: „Népköltészet és erotika. Nyílt levél Gellért Sándorhoz”, *Korunk* XXXVIII/1–2. (1979. január–június), 115–118., ide: 118.

Kérdés, hogy a félreérthetlenség magukban az idézett „csásbszavakban” rejlett-e. Lehet, hogy Dóczy kamaszkori környezetének tagjai – köztük a pajkos szövegek „üldözői” – a dal szűkebb közegéhez, a töredékes második versszakot ismerő belső körhöz tartoztak, de az is elképzelhető, hogy a szavak Weiner István valamelyik kupléja hatására nyerték el rejtegetni való konnotációjukat.

IV. A járvány napos és árnyékos oldala

Az 1918-as őszi bécsi lóversenyek negyedik napján a Nyommegagombot nevű versenyló a *futottak még* kategóriában végzett a nyeretlen kétévesek ezerszáz méteres versenyében.¹⁹ A dal szövegének parafrázisai ebben az évben elárasztották a szkeccseket, paródiákat és karikatúrákat. A szöveg felbukkant Karinthy Frigyes egy drámaparódiájában...

Lear király (visszafordul): Kent... oltsd el a villanyt...

Kent: Hol?

Lear: Ott... nyomd meg a gombot... hiszen tudod, mit ígértél...

Wekerle: Hát persze, hogy ígértem. Ha még egyszer azt ígérem, mindnyájunknak el kell menni.²⁰

...és Bér Dezső egy karikatúrasorozatában, melynek nyolc portréjából a 2. ábrán három látható: Grecsák Károly igazságügyminiszter, aki ilyen minőségében a cenzúra legfőbb felelőse is volt, Karel Kramář, Csehszlovákia első miniszterelnöke, valamint Hadik János, az Országos Közéletelmzési Hivatal vezetője, aki rekvirálással próbálta enyhíteni az 1917 őszére súlyossá vált zsírhiányt.²¹

A társadalmat magasabb távlatból szemlélő tárcaírók, Szép Ernő, Juhász Gyula és Krúdy Gyula azonban mást is láttak a dalban, mint abszurd mulatságot. Folytatom Szép Ernő fent elkezdett, 1917 decemberi tárcáját, teljessé téve a közlését:

[...] Én most se tudom mit jelent ez a szöveg meg ez a zene, jókedvet jelent-e vagy kétségbeesést, egy új élet hajnalát jelenti-e, vagy a legzüllöttebb lemondást minden szépségről és jóságról, ember, boldogságotat trombitálja-e vagy eszméletlen egykedvűségedet és mindörökre való lecsúszásodat jelenti-e az eszmények szivárványhídjáról. Ez a világra lo-pózó kommunizmus indulója talán? Mit akarsz ember, én nem tudom. Én már nem is tudom mit ígértél.²²

Juhász Gyula a *Délmagyarországban*, 1918. július:

[...] Mik voltak azok a nóták, amelyek leginkább a fülébe másztak ennek a mi boldogtalan nemzedékünknek? Ott ahol a Dnyeszter vize zúg – énekelték azok, akik többnyire egy

19 [s. n.]: „Sport. Bécsi lóverseny”, *Az Ujság* XVI/214. (1918. szeptember 13.), 10.

20 Karinthy Frigyes: „Jób Dániel: Őszi viharzáró”. In: *Így írtok ti. Bővített kiadás.* Budapest: Athenaeum, [1921], 160. Első közlése: *Borsszem Jankó* LI/4. (1918. január 27.), 4.

21 [Bér Dezső]: „Nyomd meg a gombot...”, *Borsszem Jankó* LI/1. (1918. január 6.), 9.

22 Szép Ernő: i. m.

2. kép. Béla Dezső karikatúrái a Borsszem Jankó 1918-as évfolyamában

gyerekarcú hadnagy képével aludtak el és ébredtek fel. Estére várom a bakámat – dalolták vígan a minden rendű és rangú szobalányok. Csak egy éjszakára! – zendült föl a keserű harag a költő nyomán a kabarédívák ajkán, de a költő azóta az örök éjszakába távozott a hadifogságból.²³ A megmaradt magyarok egy része azóta teli torokkal fújta, hogy: Nyomd meg a gombot! Ez a nóta a leggyászosabb lelki élménye talán az egész háborúnak. [...] ²⁴

23 Marthon Géza–Falk Richárd: *Ott, ahol a Dnyeszter vize zúg*; Herman Finck–Weiner István: *Vasárnap várom a bakámat...* [Herman Finck–Arthur Wimperis: *I'll Make a Man of You*]; Szirmai Albert–Gyóni Géza: *Csak egy éjszakára küldjétek el őket!*

24 Juhász Gyula: „A nagy háború szálló igéi”, *Délmagyarország* VII/169. (1918. július 26.), 3–4.

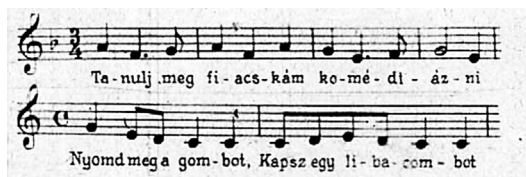
Krúdy Gyula a *Magyarországban*, 1919. május:

[...] Csak körül kell nézni a városon, hogy lássa az ember, mi történt itt négy esztendő alatt? Meg kell nézni a könyveket, amelyek ez idő alatt megjelentek; el kell olvasni az újságokat, amelyeknek nem volt szabad megírni az igazságot; meg kell hallgatni a zeneműveket (természetesen a: „nyomd meg a gombot” is), amelyeket itt költöttek; lapozgatni kell a háború verseiben; nézzük meg a festők és szobrászok alkotásait; a színpadok műsorát... Itt nemcsak a ruhák rongyoltódtak el, hanem a Lelkek is. [...]]²⁵

A Krúdy-tárca megjelenésének napjaiban zajló vörösteror egyik réme, Dögei Imre a *Nyomd meg a gombot* éneklésére kényszerítette az általa megkínzott embereket.²⁶ A fehérterror idején, 1919 augusztusában Tamásiban a tisztí különítményesek a hadnagy „nyomd meg a gombot!” felkiáltására kezdtek puskatussal verni a foglyul ejtett dombóvári vasutas vörösőröket.²⁷ E pokoli jelenetek idején ért véget a dal történetének járványos időszaka.

V. A dallam eredetének kérdéséhez

A *Színházi Élet* 1935-ben ünnepelte indulásának negyedszázados évfordulóját. Az alkalomnak szentelt számban az elmúlt huszonöt év mindegyikéről külön oldalon emlékeztek meg, kotta- és szövegrészletekkel felidézve az egyes évek legnagyobb slágereit. Az 1917-es évhez Zerkovitz *Minden csak komédia* című száma és a *Nyomd meg a gombot* tartozik:²⁸

5. kotta. A *Színházi Élet* 1935-ös visszatekintése 1917 legnagyobb slágereire

A dallam közölt részlete azonos az eddig megismerttel, a szöveg folytatása azonban más: „kapsz egy libacombot”. Az akut időszakból nincs sajtóemléke ennek a szövegváltozatnak, pedig már akkor is létezett. A „tudod, mit ígértél” változattal ellentétben zárt végű dallammal ismert. Borbély Lajos, a Somogy megyei Kutas község hatvankét éves lakosa gyerekkorában ezzel a dallammal kezdte a harmonikatanulást – mint azt Olsvai Imrének 1964-ben elmesélte. A népzenekutató kérdésre azt is közölte, hogy a dal 1915 és 1916 körül volt népszerű (6. kotta).

25 Krúdy Gyula: „Pesti levelek. Fenegyerek a Tudós Társaságban”, *Magyarország*, XXV/105. (1919. május 5.), 5.

26 Tábori Kornél: „Hogyan öltek és raboltak”, *Tolnai Világlapja* XIX/39. (1919. november 15.), 8–10.

27 Novák József: „Dombóvár 1919-es hősei”, *Dunántúli Napló*, XIV/262. (1957. november 7.), 7.; uő: *Dombóvár 1919-es hősei és mártírjai*. Szekszárd: Tolna Megyei Tanácsos TIT, 1959.

28 [s. n.]: „1917”, *Színházi Élet* XXV/43. (1935. október) [Az 1917-es év oldala].

6. kotta. A Nyomd meg a gombot zárt végű, libacompos változata, ♩ = 125²⁹

A ma is közsímet mondóka tehát a vidéki és városi folklórban a huszadik század második évtizedének második felében elterjedt dalcsaládból származik, a család egy tagjának megrövidült és dallamát elvesztett maradványa. Továbbra is fennáll azonban a kérdés: „Ki vagy, nyájas szerző, aki ilyet szerző?” Szakszerűbben és konkrétan fogalmazva: mi tudható a dallam eredetéről?

A ZTI népzenei típusrendjében a *Nyomd meg a gombot* támlapjait a takácstánc, seprútánc, sapkatánc néven ismert dallamok (*Csíp téged a tetű; Azt én megteszem, tót lányt elveszem; Egy tál dődöle; Szélről legeljete* stb.) mellé sorolták.³⁰ Az első sor dallama, az első két kadencia és a hangszeres jellegű motívumismétlések alapján valóban ide tartozik, egészében mégis elüt a többitől, idegenszerűnek hat, különösen második felének tonika-domináns ingát implikáló fordulatai miatt, melyekre hamarosan visszatérek. Az idegenszerűsége látszólag elegendő magyarázattal szolgál az egyik-másik támlapon olvasható „mű[dal]” megjegyzés, csakhogy, mint láttuk, az eképp hivatkozott műdalok kottái maguk is hivatkoznak, mégpedig a néphagyományra.

A rejtély lehetséges megoldását Vikár László 1956. szeptemberi, zoborvidéki gyűjtésében találjuk. Nyitraegerszegi házának konyhájában a hatvanhárom éves Malagyi Emília a 7. kottában látható dalt énekelte Vikár magnetofonjára:

7. kotta. „A talián dudásokat utánzó ének”, ♩ = 145³¹

A dal az adatközlő szerint „a talián dudásokat utánzó ének”,³² értelmetlen szövege ebben a megvilágításban az olasz nyelvet imitáló halandzsának tűnik. Olasz vándordudások magyarországi jelenlétéről öt adatot találtam,³³ ezek alapján láto-

29 Borbély Lajos (sz. 1902), Kutas (Somogy), gy. Olsvai Imre, 1964. november 26., lej. Loch Gergely. Tonus finalis = g. A Zenetudományi Intézet népzenei magnetofon-gyűjteménye, ZTI Mg. 01506A, 38'43" – 40'40".

30 A Zenetudományi Intézet népzenei típusrendje, 16.272.0/1/a-d. A típus a Dobszay-rendben a IV(F)/346 jelet viseli. Dobszay László–Szendrei Janka: *A magyar népdaltípusok katalógusa*, I. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet, 1988, 810–813.

31 Malagyi Emília (sz. 1893), Nyitraegerszeg (Nyitra), gy. Vikár László, 1956. szeptember, lej. Loch Gergely. Tonus Finalis = h. ZTI Mg. 00638A, 27'37" – 27'56". A gyűjtés körülményeiről ld.: Vikár László: *Dunán innen, Dunán túl. Gyűjtőnapló*. Budapest: Hagyományok Háza, 2003, 237.

32 16.272.0/1/d, 4. támlap.

33 A főszövegben szereplő adaton túl a következőket:

1.) „[...] néhány hóval ezelőtt Káposztásmegyér pestmegyei községben egy 16-17 éves suhancot tartóztattak le, a ki semmiféle igazolvánnyal ellátva nem volt. A fiú azt vallotta, hogy születéshelyét →

gatásaik a tizenkilencedik század végére és a huszadik század legelejére tehető. Bevilaqua-Borsody Béla így emlékszik e zenészek egyikére Budán töltött gyerekkorából, az 1890-es évekből:

[A dudás] a talján hegylakók széleskarimájú hegyes süvegét viselte, nyakában kerek malaclopó köpenyeg volt kerítve, avagy spanyolosan félvállra csapva. [...] lábán csavaros lábszárvédő ékeskedett. [...] Az ilyennek Pifferajó a neve, ami sípos dudást jelent. E dudás talján megállott budai házunk udvarán, tógája alól előhúzta kecskefejű bőrdudáját és – ím lásd a csodát – a malaclopó köpenyeg alatt lógó tarisznyából egy kis szomorú, ijedten pislogó vézna majmot is előhúzott. [...] E bús majom táncraperdült a talján dudás nyekergő muzsikájára. Melódiája örökre fülünkbe cseng, és látjuk e talján göndör fürtjeit, balfüleben a nagy rézfülbevalót, a majom markában a kis bádogtányért s a répacsutakot, melyet anyánk, ki a majmot igen sajnálta, jutalmul a táncosnak átnyújtott. Jó anyánk mindig megvendégelte a vándorzenészt. „Grazia tanta signora!” – mondá a talján, zsebrevágta a kapott köménymagos kenyeret s visszahelyezte tarisznyájába a majmot.³⁴

Kecskefej az itáliai dudákra nem jellemző, a kérdéses melléknév használata bizonyára magyar dudák emlékét tükrözi, és a hangszernévhez tartozó afféle eposzi jelzőként kell olvasni. Ugyan Bevilaqua úgy tudja, hogy a cikkében felsorolt különféle foglalkozású „vándortaljánok” nem Itáliából, hanem Svájc olaszok lakta déli vidékéről származtak, a dudás esetében ez kizárható. Mint a 3. képen látható, Bevilaqua személyleírása szinte minden részletében a dél-itáliai *zampognaró*kra illik, akik a 19. század második felében lepték el Európát, zenész koldusként és festők modelljeként tengetve életüket. Párizsban és Londonban egy időben egyenesen *zampognari*-invázióról beszéltek.³⁵

---

nem ismeri, csak azt tudja, hogy egy olasz dudással utazott sokáig hajón, a ki őt Árkár néven szólított a s Budapestre elhagyta [...]” [s. n.]: „Az olasz fiu története”, *Pesti Hírlap* X/171. (1888. június 21.), 7.

2.) „A piszkos kis házikók, a falusi poros országút, a panorámások ponyvás-sátrai, az olaj-malom, a talián vándordudás, a gólya-fészek, a mindig mérges komondorok, a bömbölő bika, – ime, ezek voltak az én gyermekkoromnak a díszletei.” Nemo [Nagy Endre (1877–1938)]: „Fővárosi séták”, *Pesti Napló* LIV/254. (1903. szeptember 17.), 7.

3.) „[...] ha folytatnánk a körmönfont találmányok felsorolását, okvetlenül eljutunk a talián dudáshoz, kinek hátán nagy dob, kis dob, cintányér és egyéb lábbal kormányozható csörgők voltak. A ravaszabbja a hallgatóság mérhetetlen gyönyörűségére közbe még nagyokat lövöldözött a hátán eldugott apró ismétlő pisztolyból, melynek ravaszát a lábához kötött madzaggal rángatta.” Kiefer Nándor: „A hegedűről”, *Magyar Zenészek Lapja* XXIII/2. (1927. február 1.), 7–8.

4.) „Az olasz dudások [...] nem voltak kedvemre. Az idegen arcok, a lármás zene inkább megfélemlített, bár megbámultam a különös hangszert, melyet tele tudóvel fújtak.” Gál Lajosné: „Múlt kódéből”, *Új Cimbora* VII/14. (1939. július 15.), 217–218. A lap Kolozsváron jelent meg, a szerző végleg kiveszett jelenségként ír az olasz dudások szerepléséről.

34 Budai Vén Hárombék Effendi [Bevilaqua-Borsody Béla]: Régi budai fagyaltos és más vándortaljánok, *Budai Napló* XXXII/1201. (1935. augusztus 8.), 2.

35 Clive Matthews: „Invasion of the Zampognari”, *Chanter. The Journal of the Bagpipe Society* XXV/4. (winter 2011), 8–35. <http://www.bagpipesociety.org.uk/articles/2011/chanter/winter/toc/>.

Tari Lujza hívta fel a figyelmemet arra, hogy Magyarországon az olasz vándordudások inkább csak a városokban fordulhattak meg, a falvakban magyar vándordudások működtek. Az utóbbiakra vonatkozó adatokat ld. Tari Lujza: „Hangszeresek és a paraszti zeneélet a 18. században”. In: Kiss Gábor (szerk.): *Zenetudományi Dolgozatok* 2008. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2008, 267–295.;

3. kép. Jean-Léon Gérôme (1824–1904): Zampognaro

Több *zampognás* egy oboaféle hangszer, a *piffero* – dél-itáliai nevén *ciaramella* vagy *pipita* – játékosával párban zenélt. A „pifferajó”, azaz *pifferaro* megnevezés szűkebb-szabatosabb értelemben csak az utóbbi muzsikusra illik, a Bevilaqua-Borsody által használt tágabb értelemben a páros mindkét tagjára vonatkozhat.

A duda valamilyen változatát egykor minden olaszok lakta területen használták, a *zampogna* néven ismert változat³⁶ azonban hagyományosan Rómától délre

---

Tari Lujza: *Bartók Béla hangszeres magyar népzene gyűjtése*. Dunaszerdahely: Csemadok Művelődési Intézete, 2011 (Gyurcsó István Alapítvány könyvek 52)., 27.

36 A *zampogna* – a latin *symphonia* szó származéka – tág értelemben bármilyen fajta duda olasz neve, az Itáliában használatos más dudanevekhez – a *cornamusá*hoz, a *pivá*hoz és a *baghèt*hez – hasonlóan. A különböző elnevezések lokális használata miatt azonban azok szűkebb értelemben konkrét helyi dudatípusokat is jelentenek. Tanulmányomban a *zampogna* szót a szűkebb értelemben, a dél-itáliai duda-típusok összefoglaló nevéként használom.

volt jellemző, illetve jellemző ma is. A *zampognákon* a játékos két kezét két külön dallamsíp foglalja le, ezért az egyes sípok hangterjedelme csupán kvint – dúr pentachord hangkészlettel, esetenként felemelt negyedik fokkal – vagy legföljebb szext. Az utóbbi esetben a hangkészlet az alsó vezetőhanggal bővül.

A dal és a *zampognarepertoár* tételeinek összevetésekor azonnal szembevetünk a hangkészlet rokonsága,³⁷ az egyedi tételekkel való összehasonlítás azonban minden más tekintetben nehézségbe ütközik. Az *Ette szekondom* egyszólamú vokális zene, díszítőhangok nélkül. Metrumhoz kötött, zárt szerkezete négysoros strófa-ként értelmezhető, 1 (1) 2 1 kadenciákkal. A *zampognarepertoárt* ellenben többszólamú hangszeres tételek alkotják, melyekben két, egymástól hol többé, hol kevésbé független dallamot kísér a két vagy három hangból álló burdon. Sok tételnek nincsen zárt strófaszerkezete, bizonyos *pastoraléknak* kötött metrumba sincs, az előadás rövid motívumok hosszas, rögtönözve variált ismétléséből áll. A díszítőtechnika és a repertoár hangszerspecifikus jellege – a kevésbé díszített vokális párhuzamok hiánya – miatt esetenként nehéz eldönteni, hogy egy-egy hangot főhangnak vagy díszítőhangnak tekintsünk-e.

Ha hipotézisként elfogadjuk az itáliai mintára vonatkozó állítást, az összemérhetetlenség imént vázolt tényezőire tekintettel csak azt feltételezhetjük, hogy az *Ette szekondom* nem konkrét dallamot, hanem valamilyen típust utánoz, helyesebben arra reflektál tömörítve, egyes elemeket kiemelve, másokat elhagyva.

Ezzel a belátással fogtam párhuzamok kereséséhez Roberta Tucci calabriai fűvós hangszereket bemutató könyve kísérőlemezén, melyen tizenegy *zampognatétel* felvétele hallható.³⁸ A 8. kottában a hanglemez egy *pastoraléjának* első néhány üteméről készült lejegyzésem látható. A *zampogna a chiave*hez – melynek jobbkezes dallamsípjá a balkezes dallamsípnál egy oktávval mélyebben szól – ebben a *pastoralében* calabriai kislemezű, *fischiotto* társul.

A metrum nélküli bevezetés ereszkedve járja be a pentachordot. Ez a fajta indítás, mely a lemez többi *zampognafelvételének* tanúsága szerint több műfajban is tipikusnak számít, az *Ette szekondom* első, illetve első két sorának dallamvonalára emlékeztet.⁴⁰

37 Az *Ette szekondom* lehetséges olasz mintáit keresve konzultáltam a dél-svájci olasz nyelvű kantonban, Ticinóban élő népzeneésszel, Ilario Garbanival, aki többek között hazája elfeledett dudája, a *piva* feltámasztásáról ismert. A ticinói *piva* az észak-itáliai dudatípusokhoz hasonlóan egyetlen dallamsípval rendelkezik, hangterjedelme ebből következően egy oktáv. Garbani – aki a *zampogna* repertoárját is jól ismeri – úgy vélekedett, hogy az *Ette szekondom* mögött biztosan nem az észak-itáliai vagy svájci dudazene mintája rejlik, ha olasz modellt feltételezünk, csak a *zampogna* zenéje jöhet szóba. (Ilario Garbani levele a szerzőnek, 2019. szeptember 25.)

38 Roberta Tucci: *Calabria 1 strumenti. Zampogna e doppio flauto. Una ricerca e un disco (1977–1979)*. [Firenze]: Taranta, 2009.

39 Pasquale Raffa (*zampogna a chiave*), Vincenzo Monteleone (*fischiotto*), Cernatali, San Giorgio Morgeto, Reggio di Calabria, gy. Roberta Tucci, 1977. augusztus 7., lej. Loch Gergely (néhány apró díszítőhang elhagyásával). Tucci: i. m., kísérőlemez, 15. szám.

40 Két felvételen nem szerepel az előadás kezdete. A maradék kilencből hét a pentachordot ereszkedve bejáró bevezetéssel kezdődik. Tucci: i. m., kísérőlemez. A pentachord ereszkedő bejárása: 1–5., 12., 15. A bevezetésben nem az ereszkedő mozgás dominál: 16–17. Nem hallható az előadás kezdete: 6., 14.

The image shows a musical score for two instruments: Fischiotto and Zampogna a chiave. The score is divided into two systems. The first system starts with a tempo marking of ♩ = 120, szabadon, and a key signature of one flat. The second system starts with a tempo marking of ♩ = 100. The Fischiotto part is written in a single treble clef, while the Zampogna a chiave part is written in a grand staff (treble and bass clefs). The score includes various musical notations such as triplets, slurs, and dynamic markings. The piece concludes with the word 'Etc.' at the end of the second system.

8. kotta. Pastorale Calabriából³⁹

A tétel *giusto* része a duda szólamaiban egyetlen együtemes motívum funkciók szerint transzponált és variált ismételtetésére épül, melyben a *fischiotto* dalama négyütemes egységeket hoz létre. Mindkét szerkezeti vonás megfeleltethető az *Ette szekondom* építkezésének, ha a dalt záró két negyedes bővítménytől ezúttal eltekintünk. A felső szólam tizenhatodoló díszítésének, illetve az alsó szólam kvinthangra fölgráló fordulatainak értelemeszerű egyszerűsítésével *tá-titi-tá-tá* és *titi-titi-tá-tá* ritmusképleteket kapunk, az *Ette szekondom* ritmikus építőköveit.

A Liszt Ferenc *Christusában* felhasznált *zampognafordulatokról* írott tanulmányában Riskó Kata felhívta a figyelmet a D–D–T–T funkciórendhez illeszkedő négy basszushang ütemenkénti ismétlésének technikájára mint a Liszt-kompozíció és az olasz népzenei forrásvidék közötti egyik kapcsolatra.⁴¹ Ez a technika gyakori az olasz népzeneben, azon belül is elsősorban a dudán játszott gyors táncokban: *tarantellákban*, *furlanákban* és *saltarellókban*.⁴² Ám ezenkívül használatos a tonika-domináns inga egy hosszabb formája, a T–T–D–D–D–D–T–T is – mint azt a 8. kotta *pastoraléja* példázza. A mindenkori új funkció megszólalása a fent leírt ritmusképletek *–tá-tá* végződésével esik egybe.

41 Riskó Kata: „Zampognarók, pifferarók és más zarándokok Liszt *Christusában*”, *Magyar Zene* XLIX/2. (2011. május), 163–177., ide: 167–168.

42 Uott, 167.

Ez a fajta funkció inga a kérdéses ritmusképletekkel párosulva jelenik meg az *Ette szekondom* utolsó két sorában. Az alsó dudaszólam domináns funkciójú ütemrészeiben feltűnő a dallam kényszeres vonzódása a második skálafokhoz, ez szintén megfeleltethető az *Ette szekondom* harmadik sorának végződésével.

Összefoglalva: a *pastorale* egyes egymással összefüggő szerkezeti, funkció, ritmikái és dallami elemei a dalban részben szintén egymással összefüggő módon jelentkeznek. Ha bizonyítottan ilyen kevés adat mellett persze nem is vehető, a fentiek alapján ugyanakkor nem is légből kapott a feltételezés, hogy az *Ette szekondom* valóban közvetlen itáliai befolyásról tanúskodik.

A dallam eredetének kérdésétől elválasztható a szövegváltozatok esetleges történeti összefüggésének kérdése. A halandzsa és a libacombos változat szövege közötti hangzómegefelelések miatt elképzelhető, hogy az utóbbi az előbbi hangzását magyar szavakkal utánzó és az eredményt „értelmező” átszövegezésként jött létre. További adatok híján azonban nem lehet kizárni ennek a fordítottját sem, még ha ez részben ellentmondani látszik is az itáliai kapcsolatnak: lehet, hogy Malagyi Emília annak a Dóczy Pál által említett „latin” textusnak egy változatát őrizte meg az emlékezetében, melyet eredetileg valamelyik magyar szövegvariáns elrejtésére találtak ki.

Az *Ette szekondommal* ellentétben a *Nyomd meg a gombot* dallamát zárványként őrző zalai⁴³ és somogyi⁴⁴ regösénekek (9. kotta) nem vetik föl a közvetlen itáliai hatás kérdését, ezek ugyanis valószínűleg csak a városi folklórjelenség hatására kebelezték be a dallamot.⁴⁵ A természetesség, amellyel a vendégdallam e téli szokásdallamok archaikus közegébe beilleszkedett, a formulákból való építkezésnek köszönhető, mely a regösénekek mellett az olasz és a magyar dudazenének is sajátja. Akármit is tartsunk tehát az eredet kérdéséről, Grósz Alfréd a fején találta a szöveget, mikor kupléjában dudabasszussal látta el a *Nyomd meg a gombot* dallamát (lásd ismét a 2. kottát).

6. A *Nyomd meg a gombot* mint mém

Richard Dawkins *Az önző gén* című 1976-os könyvének *Mémek (Memes)* című fejezetében a genetikus szemüvegén keresztül pillantott a kultúrtörténetre.⁴⁶ *Mémek*nek a kultúra entitásait nevezte el, hangsúlyozván a génekkel feltételezett analógiájukat: generációról generációra öröklődnek, és a környezet – esetükben az emberi elme – szelekciós nyomása alakítja őket.

43 Hörcsöki József (sz. 1936), Balatonmagyaród-Komaróváros (Zala), gy. Wolly István, 1961. január. A Zenetudományi Intézet népzenei típusrendje, 16.272.0/1/d típus.

44 Hajdu Mihály (sz. 1922), Berzence (Somogy), gy. Seemayer Vilmos, 1932. december. Közreadása: Kerényi György (sajtó alá rend.): *A Magyar Népzene Tára, II.: Jeles napok*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953, 815. dallam, 891–893.

45 A 9. kotta dallamát közreadó Kerényi György a regösének sajátos változását a *Nyomd meg a gombot* című „pesti kuplé[k]” népszerűségére vezette vissza. Ld. Kerényi (sajtó alá rend.): i. m., a 815. dalmhoz tartozó jegyzetet a 1159. oldalon. Kerényi idézett művében a kuplé[k] datálása – 1914 – téves.

46 Richard Dawkins: *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press, 1976; magyarul: *Az önző gén*. Ford. Síklaki István. Budapest: Gondolat, 1986.

Tempo giusto $\text{♩} = 120$

Nem vagyunkmi rab - lók, Szent Ist-ván kül - döt - te.
Haj, re - gő raj - ta, azt is még - ad - hat - ja
az a nagy Ur - is - ten en - nek a gaz - dá - nak:
két szép te - he - net, te - jet - va - jat é - le - get,
hadd süs - se - nek ré - tészt szé - gény re - gő - lők - nek.
Haj, re - gő raj - ta, azt is még - ad - hat - ja *
az a nagy Ur - is - ten en - nek a gaz - dá - nak:
két szép te - he - net, te - hén mel - lé sze - ke - ret,
sze - kér mel - lé ló - csöt, ke - rék mel - lé fa - szó - get.
lős mel - lé ke - re - ket, Stb.

9. kotta. Regös dallam Somogy megyéből, a Nyomd meg a gombot bekebelezett dallamával (lásd a 6–7., csillaggal jelölt nyomdai sorban)

Az általa felvetett biológiai nézőpontból a *Nyomd meg a gombot* körüli folklórjelenység aktív időszaka a 4. képen, a 86. oldalon látható rét esetére emlékeztet. Jobbra és az előtérben a rét őshonos, változatos vegetációja figyelhető meg, balra pedig az invazív parlagfű egyeduralma, amely az érintett terület tarvágása után alakult ki. A kép egybevág Juhász Gyula és Krúdy Gyula értelmezésével, akik szerint az invazív dal a háború okozta lelki-szellemi tarvágás következtében terjedt el.

Dawkinst kritika érte, amiért az emberi elméket passzív közegnek, a kulturális entitásokat pedig a genomhoz hasonló zárt egységeknek tekinti.⁴⁷ Az általa kreált kifejezést átvette a digitális tömegkultúra, szellemes álló- vagy mozgóképekre, szövegekre és hangokra, illetve ezek kombinációira alkalmazta, és a lényegét illetően is módosított az értelmén: míg a Dawkins által leírt *mémek* hosszú életű és stabil entitások, az internetes *mémek* gyorsan terjednek és mutálódnak, majd gyorsan feledésbe merülnek.

A *Nyomd meg a gombot* az utóbbi értelemben is mémnek tekinthető, s ebből a szempontból elterjedésének magyarázatáért nem kell a világháború traumájáig el-

47 Limor Shifman: *Memes in Digital Culture*. Cambridge MA, London: The MIT Press, 2014, 9–13.

4. kép. Rét Nagytarcsa határában (a fotót Erdélyi Gábor készítette 2019 júliusában)

menni. Az internetes mémekről tudjuk, hogy kialakulásukhoz a szellemességen kívül nem szükséges más, mint egy sokakat rövid idő alatt összekötő kommunikációs hálózat, amelyet a dal esetében a csapatmozgások biztosítottak.

Az internetes mémek közül a *Nyomd meg a gombot* szoros párhuzama Psy dél-koreai popénekes *Gangnam Style* című 2012-es videoklipje, melyből a populáris kultúra minden rétegét átható globális tömegjelenség lett – számtalan utánpótlást, parafrazist és utalást generált, Ausztráliában még versenylovat is elneveztek róla.⁴⁸ Ami a vonzerejét illeti, a popzenei videoklipek frivolitását parodisztikusan végletekig fokozó látványelemekkel párosult az a körülmény, hogy a koreai nyelvű szöveg csupán néhány angol szót tartalmaz, így Koreán kívül nagyrészt érthetetlen

---

48 *Gangnam Style Horse Profile*. <https://www.racenet.com.au/horse/gangnam-style-aus> (hozzáférés: 2019. október 4.)

és egzotikus volt. Irodalma ki is emeli az abszurd félrehallások, a hallgatók anyanyelvének szavaiból építkező, hasonló hangzású, de képtelen értelmű átszövegezesek szerepét a szám nemzetközi sikerében.⁴⁹ Ugyanezzel a jelenséggel számolt a *Nyomd meg a gombot* jószerevével értelmetlen szövegének keletkezésével kapcsolatos első hipotézisem is.

A tömeges folklórjelenség értelmezésének harmadik lehetőségét az adja, hogy a *Nyomd meg a gombot* zavaró hangtünemény, másszóval zaj volt. Jacques Attali *Zaj – A zene politikai gazdaságtana* című 1977-es könyve szerint a társadalom egy része által zajként jellemzett zenék megjelenése a művelődéstörténet minden korszakában mélyreható társadalmi változásokat jelez előre.⁵⁰ Attali tehát igazat adna Szép Ernőnek, aki a dalban 1917-ben a világra lopózó kommunizmus indulóját sejtette, s kiegészítené azzal, hogy Magyarországra a következő években egyéb traumatisztikus társadalmi változások is vártak.

A változásokat még sokáig túlélte az a frazéma, melyről O. Nagy Gábor 1957-ben a következőket írta:

Nem sok olyan szólásunk van, amelyről szinte évszámyszerű pontossággal meg lehetne mondani, hogy mikor keletkezett, de a *megnyomja a gombot* ezek közé tartozik. Erősen érződik is rajta, hogy nem olyan kifejezés ez, melyet klasszikus íróink nyelvhasználatára már szentesített. Újsütetű volta abból is látszik, hogy csak a bizalmasabb beszédben élhetünk vele, mert még nem vesztette el teljesen csoportnyelvi jellegét. Van még egy kis argó-íze, nem vált teljesen köznyelvivé, és egyre ritkább használatából arra lehet következtetni, hogy talán előbb kikopik a nyelvből, mintsem teljes értékkel meggyökeresedjen benne.⁵¹

Tanulmányom első fejezetében már hivatkoztam O. Nagyra a *megnyomja a gombot* frazéma jelentésével és eredetével kapcsolatban. Az általa közölték a tanulmányomban foglaltak alapján így egészíthetők ki: A szófordulat elterjedésében meghatározó szerepe volt a *Nyomd meg a gombot* kezdetű dalnak és az azt idéző három kuplénak, melyek ahhoz is hozzájárulhattak, hogy a szólás négy évtizeden át megőrizze „argó-ízét”.

A nyelvész jóslata teljesült, a *megnyomja a gombot* mára megfigyelésem szerint kikopott a magyar nyelvből. A gombot és libacombot rímhelyzetbe hozó szövegváltozat első két sora azonban a nyelv eleven része maradt a 21. században is. A Zeneakadémia 2011-es felújítása előtt a Nagyterem jobb pódiumfeljárata mellett volt egy kapcsolótábla, egyik gombja alatt *libacomb* felirattal. A hagyomány szerint, melyet Szabó Ferenc János elbeszéléséből ismerek, azt a gombot a szólistának az utolsó ráadás előtt kellett megnyomnia. Ezzel jelezte a szomszédos étteremnek, hogy melegíthetik a libacombot.

49 Soo Keung Jung – Li Hongmei: „Global Production, Circulation, and Consumption of Gangnam Style”, *International Journal of Communication* VIII. (2014). <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/2966>

50 Jacques Attali: *Noise*. Trans. Brian Massumi. Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 1985.

51 O. Nagy: i. m., 155. (A könyv első kiadása 1957-ben jelent meg.)

ABSTRACT

GERGELY LOCH

‘NYOMD MEG A GOMBOT’:

A HUNDRED YEARS OLD HUNGARIAN MEME

The well-known nursery rhyme ‘Nyomd meg a gombot! / Kapsz egy libacombot’ (Press the button! / You will get a goose leg) is revealed to have originated in a closely related group of popular songs that flooded every layer of Hungarian culture in 1917. That year, one of these songs was used as the chorus of no fewer than three music-hall songs, two of which referred to it as a folksong and a soldier’s song respectively. While it does seem to have been spread by Hungarian soldiers moving around during the First World War, its style is quite considerably at odds with any of the song types of Hungarian folk music.

The question of origin might be answered by considering a gibberish version of the song, collected in 1956, which was described by the sixty-three years old Hungarian singer as ‘a song imitating the Italian bagpipers’. The presence of traveling *zampognari* (South Italian bagpipers) in Hungary is well documented from the last decade of the 19th century. The author compares the melody of ‘Nyomd meg a gombot’ with a *zampogna*-tune from Calabria, finding significant parallels, despite the difficulties of comparing a strophic song with an open-structure, polyphonic piece of instrumental music.

Most references from the late 1910s present ‘Nyomd meg a gombot’ as a merely nonsensical song and its wide-spread, almost compulsive singing as a comical phenomenon. Three significant Hungarian literary figures however describe the song and its popularity in their respective feuilletons as a tragic symptom of war-time desolation. In an attempt at evaluating these suppositions, the author makes use of the notion of *meme*, both in its original sense suggested by Richard Dawkins (*The Selfish Gene*, 1976), and in its new sense, applied to the viral phenomena of contemporary internet culture.

Gergely Loch is an Assistant Researcher at the Liszt Academy of Music, Budapest. He studied musicology at the same institution and at the University of Stockholm. Since 2013 he has been lecturing at the Liszt Academy on the history of music and conducting PhD research on the aesthetics of birdsong.